

ევროპელი მისიონერების ცნობები ქართული ორადიციული მედიცინის შესახებ (არქანაქლო ლამბერტი)

მე-17 საუკუნე ერთ-ერთი ტრაგიკული საუკუნეა საქართველოს ისტორიაში. სწორედ ამ დროს განსაკუთრებით გააქტიურდა ჩვენში მისიონერული მოღვაწეობა. ევროპელი მისიონერების მიზანი, როგორც ცნობილია, კათოლიკობის გავრცელება და პოპულარიზაცია იყო. ამ მიზნის განსახორციელებლად ისინი ფართოდ ენეოდნენ მკურნალობის პრაქტიკას. მიხეილ თამარაშვილი წერს: „თეატინელები გორში დაბინავდნენ თუ არა, მაშინვე დაიწყეს ქართულის ენის შესწავლა და ხალხში მკურნალობა, იმ დროს ექიმობა საქართველოში უდიდეს საჭიროებას შეადგენდა, იმიტომ, რომ აქ მკურნალები აღარ მოიპოვებოდნენ, რადგან ყველა სპარსეთს გადაესახლებინათ და კიდევ იმიტომ, რომ შაჰ-აბაზის მიერ მიყენებული ეგოდენი უბედურება საქართველოში ხშირად აჩენდა სხვადასხვა სნეულებას. ამ გარემოების გამო დიდძალმა ხალხმა მიმართა ახლად მოსულ მისიონერებს სნეულებისგან განსაკურნებლად. მისიონერებმა ისე გაითქვეს სახელი, რომ შორი ადგილებიდანაც ჩამოჰყავდათ გორს სნეულები სანამლებლად. მათმა თავგანწირულებამ, უანგარობამ და გულკეთილობამ მალე გახადა იგინი ხალხის საყვარელი და რომიდგან მოსულ კი არა ზეციდგან ჩამოსულ ღვთის კაცებს ეძახდნენ“ (თამარაშვილი 1902, 68).

მიხეილ თამარაშვილის ეს ცნობა, მართალია, აღმოსავლეთ საქართველოს ეხება, მაგრამ არც დასავლეთ საქართველოში იყო უკეთესი მდგომარეობა - „წყაროთა მონაცემებით, ამ პერიოდში ქვეყანაში მრავალი სახის სენი ყოფილა გავრცელებული, რაც შეეხება მკურნალებს, ისინი თითქმის აღარ მოიპოვებოდნენ“ (პაპაშვილი 1995, 181). ლამბერტი აღნიშნავს, რომ: „მთელ კოლხიდაში მიღებული არიან ექიმები და ხალხს ისე არაფერი ენატრება, როგორც ექიმის ხელობა“ (ლამბერტი, 1991, 90). ამის გამო

თავად ლევან დადიანს შეუსწავლია საექიმო ხელოვნება (პაპაშვილი 1995, 181). მეტად საინტერესოა არქანჯელო ლამბერტის ცნობა ლევან დადიანის საქველმოქმედო საქმიანობის და მკურნალობის პრაქტიკის შესახებ: „ქვეშემდომების შემწეობისთვის ისე მონადინებულია მუდამ (იგულისხმება ლევან დადიანი ნ.მ.), რომ ამ მხრივ მისი მოქმედება მომაგონებს ისაიას სიტყვებს შესახებ იმ მთავრისა, რომელსაც სურს თავიდან აიშოროს მთავრობა და ამბობს: „არ ვიყო მე თქუენდა წინამძღვარ, რამეთუ არა ვარ მე მკურნალი და არა არს სახლსა ჩემსა პური, არცა სამოსელი“ (ისაია, თ.3 და7).

ამ ადგილიდან ჩანს, რომ ძველად მთავრის მოვალეობა იყო, ეზრუნა თავისი ხალხის საზრდოსა, ტანსაცმლისა და ექიმობისათვის. ეს ჩვეულება ჩვენს ქვეყანაში სრულიად განდევნილია. მაგრამ დადიანი კი თავის ქვეყანაში მტკიცედ მისდევს ამ ჩვეულებას. მართლაც მისთვის, რომ ექიმობა გაუნიოს თავის ხალხს, კითხულობს სხვადასხვა წიგნებს, რომელიც გადმოთარგმნილია ლათინურიდან მათს ენაზე, შესწავლილი აქვს მრავალი სანელებელი, სამკურნალი ბალახები, მცენარის ძირები, აკეთებს მრავალ წასაცხებს და სასმელს წამალს. ასეთი წამლებით სავსე აქვს ყუთები, რომელთაც თან დაატარებს და საჭიროებისამებრ ყველას ურიგებს. ამ წამლებს ისე თხოულობენ, თითქოს თვით გალენი ურიგებდეს მათ“ (ლამბერტი 1991, 29).

მიუხედავად ამისა, სამეგრელოში ამ დროს მაინც იყო ხალხური მკურნალობის პრაქტიკა, არსებობდნენ ხალხური მკურნალები, რითაც, როგორც ჩანს, მისიონერებიც დაინტერესებულან.

სანამ უშუალოდ ტრადიციულ მედიცინას შევხები, აღვნიშნავ, რომ ლამბერტი სამედიცინო ეკოლოგიის საკითხითაც დაინტერესებულა და კოლხეთში გავრცელებული ზოგიერთი ენდემური დაავადება, სავსებით მართებულად, ადგილობრივი ბიოგეოგრაფიული გარემოს სპეციფიკით აუხსნია: „ნოტიო ჰაერი, რომელიც შეპყრობილია ტყეებსა და მთებს შუა, მეტად შხამავს ზაფხულსა და ჰბადებს მრავალ ავადმყოფობას... კოლხიდის ჰავა ვნებს არამც თუ უცხოელებს, თვით ადგილობრივ მცხოვრებლებს იმდენს სხვადასხვა ავადმყოფობას უჩენს, რომ ძალიან იშვიათია,

რომ იქაურმა ღრმა მოხუცებულობამდის მიაღწიოს. თითქმის საყოველთაო სენია კოლხიდელების ტყირპი, რომელიც, თუ დროზე შესაფერი წამლებით არ მოსპეს, წყალმანკად იქცევა. ციება, რომელიც ყოველ სამ-ოთხ დღეში მეორდება, ისე ჩვეულებრივია, რომ მხოლოდ პაროქსიზმების დროს აქცევენ მას ყურადღებას თორემ სხვა დროს მუშაობასაც არ ანებებენ თავს. შემოდგომას კი ყოველდღე სტანჯავს მათ ციება. ჰასაკუმი შესულ ადამიანებს კატარი და ასტმა ჰკლავს და სხვებს კი სიყვითლე და ლეტარგია“ (ლამბერტი 1991, 151).

ლამბერტის ცნობით, აღნიშნულ დაავადებათა პრევენციის მიზნით, კოლხეთის მკვიდრნი წლის განმავლობაში „ჰაერს იცვლიდნენ“ და ე.წ მომთაბარულ ცხოვრებას ეწეოდნენ: „ზაფხულობით მეგრელები მიდიან სადგომად მთა ადგილებზე, სადაც მრავალნაირი ხილია და მახლობლად ანკარა წყაროები ჩამოჩუხჩუხებენ... გაზაფხულსაცა და შემოდგომასაც შესაფერადგილს არჩევენ. მხოლოდ ზღვის პირას არა აქვთ სახლები, როგორც ცუდი ჰაერის მიზეზით, ისე მეზობელი ბარბაროსების თავს- დაცემის შიშით“ [ლამბერტი 1991, 37-38].

ცხოვრების ასეთ წესს საქართველოს ზღვისპირეთში არქეოლოგი დ. ხახუტაიშვილი ნეოლოთის ხანაში ადასტურებს და აღნიშნავს, რომ „ეს იყო თავისებური მომთაბარეობა, რომლის ტრადიციამ არნახული გამძლეობა გამოიჩინა და თითქმის ბოლო ხანებამდე შემორჩა“ (ხახუტაიშვილი 1955, 27). ამ შემთხვევაში, რა თქმა უნდა, მალარიის ფაქტორი გადამწყვეტ როლს თამაშობდა,

არქანჯელო ლამბერტი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევს მკურნალობას და ნაშრომის ერთ თავში, რომელსაც „ექიმი და ექიმობა“ ეწოდება, ადგილობრივი ექიმების სამკურნალო პრაქტიკას აღწერს: „იქაური (მეგრელი ნ.მ.) ექიმი რომ შეეცილოს გალენს, საკმაოა იცოდეს გაკეთება სამნაირი წამლისა: ერთი - საფალარათო, მეორე - სიროფი და მესამე - კარგი გემოს კონსერვი. პირველი და უმთავრესი საფალარათოა. რაც უფრო ძლიერი ექნება საფალარათო, იმდენად მეტი სახელი ექნება ექიმს. საფალარათოს აძლევენ ყოველნაირ ავადმყოფობაში, მიუხედავად იმისა არგებს იგი თუ აწყენს...

მეორედ ექიმმა უნდა იცოდეს სიროფის გაკეთება თაფლისა და შაქრისაგან. სიროფი ავადმყოფის სენის შესაფერი რომ არ იყოს, არა უშავს - რა, ოღონდ გემრიელი კი იყოს. როცა ვინმე ავად გახდება და ექიმს მოიწვევენ, პირველად ექიმმა სასმელი სიროფი უნდა მოამზადოს, რამდენს სხვადასხვანაირს სიროფს მოამზადებს ექიმი, იმდენად უფრო სწავლულის სახელს მოიპოვებს იგი. ამიტომაც ამ ჯურის ექიმები ვარდებს და იას თავის დროზე ბლომად მოჰკრეფენ, გაახმობენ და შეინახავენ, რათა საჭიროების, დროს თაფლით ან შაქრით შეზავებული მოხარშონ და გააკეთონ სიროფი, რომელიც აგრე უყვართ იქაურებს, არამც თუ ავადმყოფს, არამედ კარგად მყოფსაც...

მესამედ, იქაურმა ექიმმა უნდა იცოდეს გაკეთება საექიმო კონსერვისა, რომელსაც იქაურები ეძახიან მაჯუნუნს. ეს მაჯუნუნი ირანელებს საუკეთესო წამლად მიაჩნიათ, რადგან მათის აზრით, იგი სხეულს როდი სცლის სისხლისგან, არამედ სისხლს სწმენდს და აახლებს. ამის გარდა ძვირფასი ქვების წამსხვრევებისა და ძვირფას სურნელოვან მცენარეებისგან აკეთებენ ნაირ-ნაირ წამლებს, რომელსაც ინახავენ ხოლმე კოლოფებში და საჭიროებისამებრ ხმარობენ. სამეგრელოს ექიმებმა ალბათ თავის მეზობელ ირანელებისაგან ისწავლეს ამ წამლის გაკეთება. მეგრელებიც მაჯუნუნს ეძახიან ამ წამლებს, თუმცა მათებური წამლები ბევრად ჩამორჩება ირანელებისას, რადგან ირანელები მისდევენ არაბთა სწავლას და ამის გარდა მათი ბუნება მდიდარია ყოველისავე სიკეთით, როგორც უბრალო საექიმო წამლებით, ისე ძვირფასი ქვებითა და ინდოეთის სურნელოვანი მცენარეებითა, ამიტომაც იგინი აკეთებენ ძვირფასს და კაცთა სხეულისათვის ფრიად სასარგებლო მაჯუნუნს. ხოლო მეგრელები მოკლებულები არიან იმავე სიმდიდრეს და თუმცა აკეთებენ მაჯუნუნს, რომელიც შეხედულებით და გემოთი ჰგავს ირანულ მაჯუნუნს, მაგრამ მოქმედებით კი ვერ ედრება მას. მიზეზი ის არის, რომ მეგრელებს არ აქვთ ძვირფასი ქვები და წამალს აკეთებენ ან სელის დანაყილი თესლისგან, რომელსაც თაფლით შეზელენ, ან ფორთოხლის კანისაგან, ან სტაფილოსაგან; ან სხვა რაიმე ძირისაგან და ხილისაგან. ის კი არის, რომ ოღონდ წამალი კარგი გემოსი იყოს,

თორემ რისგანაც უნდა იყოს, მაინც ციდან ჩამოვარდნილ წამლად მიიჩნევენ“ (ლამბერტი 1991, 92-95).

ლამბერტის ეს ცნობა მრავალმხრივ არის საინტერესო, პირველი იმით, რომ იგი აღწერს ადგილობრივი მეურნალის სამკურნალო საშუალებებს და დასძენს, რომ ზემოაღწერილი წამლების დამზადება მეგრელმა ექიმებმა ირანელებისგან ისწავლეს, ეს, რა თქმა უნდა, არ არის გამორიცხული, მაგრამ ისიც გასათვალისწინებელია, რომ მეგრელ ექიმებს ქართული სამედიცინო წიგნებითაც შეეძლოთ სარგებლობა. მით უმეტეს, რომ თავად ლამბერტის ცნობით, მეგრელებისთვის ასეთი წიგნები, რომელთაც „მათ ენაზე“ „კარაბადინი“ ეწოდებოდა, უცხო არ იყო. ამ წიგნებში სხვადასხვა „საცხებლები, აბები, და სასმელები“ ყოფილა ჩანერილი. ლამბერტის მიერ ჩამოთვლილ სამკურნალო საშუალებებთან აღნიშნულ კარაბადინებში თითქმის ყველა მოიხსენიება, მაგ., თაფლით შეზედილი სელის დანაყილი თესლი (ქანანელი 1940, 62), სტაფილო (ქანანელი 1940, 46) და სხვ. იგივე უნდა ითქვას ტერმინ მაჯუნუნის ანუ მაჯუნის შესახებ, რომელიც შუა საუკუნეების სამედიცინო წიგნებში ხშირად გვხვდება და მედიცინის ისტორიკოსის ლადო კოტეტიშვილის განმარტებით, „წამლის შედგენილობას, შეზავებულობას“ ნიშნავს. (ქანანელი 1940, 501).

ამ წამლებს, ლამბერტის მონაცემების მიხედვით, მეგრელი ექიმები იყენებდნენ. იმავდროულად ლამბერტი ხალხში ფართოდ გავრცელებულ სამკურნალო საშუალებებსაც მოიხსენიებს. მისი ცნობით, „როცა ავადმყოფს დიდი სიცხე აქვს, მას გაახვევენ ხოლმე ძენნის[*Salix babylonica*]* ფოთლებში. საფალარათოს ქალები არ აძლევენ ავადმყოფობის დროს, მაგრამ თუ ვინმემ საფალარათოს დალევა მოისურვა, იმისთვის რომ ავად არ გავხდეთ, იმას აძლევენ ხოლმე ერთ თასს რძიანას [*Euphorbia*] წვენს...ვინც იშოვნის რევანდს [*Rheum*], სულ რომ პანანინა იყოს და ჭიით დახრულიც, შეინახავს ვითარცა ძვირფას წამალს ციების წინააღმდეგს.. მერე როგორ აძლევენ ამ წამალს? არც გამოხარშავენ და არც დანაყავენ, არამედ როგორც არის, ისე მთლად ჩააგდებენ ერთი ლამით წყალში.

* ლათინური შესატყვისები იხ. მაცაშვილი ა., ბოტანიკური ლექსიკონი თბ., 1961

მეორე დილას ამოიღებენ რევანდს, წყალს ასმევენ ციებთან და რევანდს კი შეინახავენ სხვომისათვის.

ერთხელ მე ვნახე იქაური ექიმი, რომელმაც დაარწმუნა მთავარი, რომ დედოფალს გულის ავადმყოფობისაგან იაგუნდი მოარჩენსო. თქვა ეს თუ არა, მაშინვე მოსძებნეს მშვენიერი იაგუნდი ნამლის მოსამზადებლად. ექიმმა მოამზადა იგი ამ რიგად: მოატანინა მდინარიდან ერთი ქვა და ჩააგდო ვერცხლის თასში, რომლებშიაც ჩაასხა ცოტაოდენი წყალი. იაგუნდი დაასველა წყალში და შემდეგ ამისა მაგრად გახეხა იგი იმ ქვაზე. გულუბრყვილო ექიმს ეგონა, რომ იაგუნდი გაილესებოდა ქვაზე. ხოლო ქვა გაილესა და არა იაგუნდი, რადგან იაგუნდი უფრო მაგარია ქვაზე. ამ უბრალო ნალესით აავსო ერთი დიდი თასი და მთლად შეასვა ავადმყოფ დედოფალს“ (ლამბერტი. 1991, 91-92). არქანჯელო ლამბერტი კოლხეთში გავრცელებულ კიდევ რამდენიმე სამკურნალო საშუალების შესახებაც წერს და აღნიშნავს ავადმყოფის დიეტის შესახებაც: „საჭმელის შესახებ ამ წესს ადგენენ; სრულიად ერიდებიან ყოველგვარ ხორცეულობას და ყველა სხვა სახის საჭმელსა, გარდა ღომისა, ღომს როდინში გასწმენდნენ კანისაგან, ძალიან კარგად გარეცხავენ და საკმაოდ თხლად მოხარშავენ. მიუერთავენ ცოტაოდენ ქინძს და ღვინოს რამდენიმე წვეთს. თავის ტკივილის დროს ავადმყოფს თავს შეუხვევენ ნარეკალას (*Xanthium spinosu* ნ.მ.) ფოთლებით. ამის წვენს ასმევენ ყოველგვარი ავადმყოფობის დროს“ (ლამბერტი 1991, 96).

ამ კუთხით საინტერესოა ასევე ლამბერტის მიერ მოხსენიებული სამკურნალო მცენარეები, მაგ ზამბახი [*Iris*], რომელიც ფართოდ ყოფილა გავრცელებული, ჭაობებში და პატარა მდინარეებში ბლომად იზრდება... ზამბახი. ყველა ქართველები და მეგრელები ხმარობენ ამ მცენარეს სხვადასხვა ავადმყოფობაში და მის ძირს მუდამ თან ატარებენ ქისაში, რათა საჭიროების დროს საჩქაროდ მოიხმარონ. მეგრულად ამ მცენარეს ჰქვია ნარგიზი ქართულად კი კოთხონჯი“ (ლამბერტი 1991, 181). აქვეა მთარგმნელის შენიშვნა: „პირიქით უნდა იყოს, ქართულად ნარგიზი, მეგრულად - კოთხონჯი“ (ლამბერტი 1991, 181). საინტერესოა ასევე ლამბერტის მსჯელობა „კოლხიდის თაფლის“ შესახებ (იხ.

ლამბერტი 1991, 182-184). უნდა აღინიშნოს, რომ მცენარეები: რძიანა, რევანდი, ნარეკალა თუ ზამბახი სამკურნალო თვისებებით გამოირჩევა.

ლამბერტი მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის დაავადებებთან დაკავშირებული მაგიურ-რელიგიური წეს-ჩვეულებების შესახებაც.

ტრადიციულ, ისევე როგორც თანამედროვე მედიცინაში, მკურნალის და პაციენტის ურთიერთობა დიაგნოზის დასმითა და დაავადების გამომწვევი მიზეზის გარკვევით იწყება, ძველად საქართველოში დაავადების მიზეზი თვალსაჩინო თუ არ იყო, ან დაავადება ტრადიციულ მკურნალობას არ ემორჩილებოდა, მიმართავდნენ სალოცავებს, მათ მსახურთ. სწორედ ეს შეუნიშნავს არქანჯელო ლამბერტს და ასე აგვიწერს სამეგრელოში გავრცელებულ დაავადების მიზეზის გარკვევის ტრადიციულ მეთოდს „იქაურები (იგულისხმებიან სამეგრელოს მკვიდრნი ნ. მ.) არავითარ საქმეს არ დაიწყებენ, სანამ არ დაუძახებენ მღვდელს, რომელიც მარჩიელობს და გამოუცხადებს მათ, კარგი ბოლო ექნება მათ საქმეს, თუ ცუდი... მეგრელები დარწმუნებულები არიან, რომ უფრო ერთი უბედურება, განსაკუთრებით ავადმყოფობა, არის შედეგი მათის ცოდვებისა, რომლის გამო განრისხებულ ღმერთს ან რომელსამე წმინდანს სურს მათი სიკვდილი ან სრულად დაღუპვა. ამიტომაც ყოველი ავადმყოფობისა თუ უბედურების დროს, მღვდელმა უნდა აუხსნას მათ, თუ რა ცოდვა ჩაუდენიათ და რა საშუალებით უნდა აუცილონ თავიდან ღვთის რისხვა. ამის გამისაცნობად ორი საშუალება აქვს: მღვდელს ერთი წიგნაკი და მეორე - ორი ვერცხლის ეჟვანი, რომელთაც ერთი მხარე ჩაჭრილი აქვთ ჯვარედინად. მღვდელი რომ მოვა, მიუახლოვდება ავადმყოფის ლოგინს, წიგნაკს შემოავლებს თავზე და თან იტყვის რალაც ლოცვებს, მერე დაჯდება, სულის შებერვით საჩქაროდ გადაფურცლავს წიგნაკს და დიდის გაკვირვებით დაადებს წიგნაკს ერთს რომელსამე სტრიქონს, გაჩერდება და იტყვის ეს არის ჩვენი საქმეო, მერე დიდად დაფიქრებული გულმოდგინედ დასცქერის ავადმყოფს, ამ დროს ავადმყოფი და მისი ახლობლები დიდის გულის ფანცქალით, ელოდებიან მის განაჩენს და შესცქერიან მისი სახის გამომეტყველებას. მღვდელმა თუ შენიშნა ავადმ-

ყოფს, რომ მისი მორჩენა აღარ შეიძლებაო, იტყვის, რომ ჩემს ნიგნაკში ამოვიკითხო, რომ შენ დიდი ცოდვა ჩაგიდენიაო და ამისთვის ფრიად განრისხებულა ეს და ეს წმინდანიო, რომელსაც გადაუწყვეტია შენი მოკვლაო...

ასევე მოქმედებენ, როცა ვერცხლის ეფვნებით არჩევენ. ამ ეფვნებს კამათლებით ისვრიან კარგად გაჭიმულ ქალაღზე და თუ გაჩერების დროს ეფვნებს ჯვრის სახე ძირს დაურჩა, ამბობენ, რომ ეს ავადმყოფის ცოდვის ნიშანიაო“ (ლამბერტი 1991, 117).

ამ ნაწყვეტში ბევრი საინტერესო ინფორმაციაა დაცული. ლამბერტი მღვდელს მკითხავის ფუნქციის შემსრულებლად წარმოგვიდგენს და მის ქმედებებს, იგი, როგორც ქრისტიანი მისიონერი, დადებითად არ უყურებს. „ხატის მიზეზის“ გარკვევა, ამ უკანასკნელ ხანებში ჩანერილი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, სხვადასხვა მეთოდით - სანთელზე მკითხაობა იქნება ეს, თუ ფთილების დახვევა, საქართველოში მკითხავების და არა მღვდლის ფუნქციას წარმოადგენდა. ეს არაქრისტიანული წესი და საერთოდ მკითხავებისა და მისნების საქმიანობა ეკლესიის მიერ იკრძალებოდა და ახლაც იკრძალება. ჯერ კიდევ მე-4 საუკუნეში იოანე ოქროპირი წერდა: „დაუთმეთ საყუარელნო, სულგრძელნო და ნუ წარხუადთ უძღურებისათს და კურნებად გრძნეულთა და მისანთა, არამედ მადლობით შეიწყნარეთ ყოველი განსაცდელი მომავალივით არცა იობ მართალმან ღმრთისათვის შეიწყნარა ყოველი ჭირნი გუამისა, და არ მივიდა იგი კითხვად და კურნებად მისანთა და გრძნეულთა და არცა შემლოცველთა და არც წიგნის მწერალთა, რომელი იგი ყელსა გამოაბან, რამეთუ ესე ყოველი ეშმაკის ღონე არს კაცთა საცთურისათვის (ხაზი ჩემია ნ.მ.)“ (მამათა... 1855, 77).

საქართველოში მოქმედი სამართლებრივი ნორმების მიხედვითაც, „მისანი არის გრძნეული, რომელიც იქმნებიან ეშმაკისა საუნჯენი. ესრეთ იტყუიან, რომე, სანთლითა და ცერცვით რომ მისნობა ვქენითო, იმაში ეგრეთ ვნახეთ, ეს კარგი მოგივა და ეს გევენბისო ესრეთ ცრუნინასწარმეტყველებენ და იტყვიან, შენი საქმე ესრეთ იქნებაო. ტყუილად სცდებიან, ეშმაკისა მიერ სანყალობელნი, ამისთვის რომე მისნობა ეშმაკისა მიერ

მპოვნებული არის და მდევართათვის მიცემული“ (ქართული სამართლის ძეგლები, 1963, 208).

ლამბერტის ცნობიდან ჩანს, რომ მღვდელი, ეკლესიაში მსახურებასთან ერთად, ქრისტიანული კანონიკისთვის მიუღებელი ხალხური ტრადიციის მიხედვით არკვევდა დაავადების მიზეზს, ლამბერტის, როგორც ქრისტიანი მისიონერის, დამოკიდებულება მღვდლის ასეთი ქმედების მიმართ მკვეთრად უარყოფი იყო. ასეთი მღვდლები, ალბათ გამონაკლს წარმოადგენდნენ, თუმცა ასეთი გამონაკლისები საქართველოს სხვა კუთხეებშიც დასტურდება. მაგ., ქვემო სვანეთში, სვანეთის მკვიდრის არსენ ონიანის ცნობით, დადასტურებულია ამულეტის ერთ-ერთი სახე „ცინციბური“, სამკუთხედის ფორმის ტყავის ნაჭერში გამოკრული დანაყილი ნახშირი, დიდ ხუთშაბთს მდინარის ნაპირიდან ამოტანილი თეთრი კენჭები, შავი მამლის ბუმბული და სხვ. „სამღვდელოების მხრით ცინციბურის საგნებს დაემატებოდა... შელოცვის (ალბათ უნდა იყოს ლოცვის ნ.მ.) ქალაღდის ფურცლის ნაჭერი, ხოლო გარედან იგივე ტყავის ნაჭერი, რომელიც იკერებოდა სამკუთხედის ფორმით“ (ონიანი 1939: 97- 100); ამ შემთხვევაშიც რელიგიური სინკრეტიზმის ტიპურ მაგალითთან გვაქვს საქმე - მღვდელი მონანილეობს ეკლესიის მიერ აკრძალული ამულეტის შექმნის პროცესში.

ამგვარად, ლამბერტი მღვდლების მიერ დაავადებათა გამომწვევი მიზეზის დადგენასთან დაკავშირებულ მაგიურ ქმედებებს აღწერს და მათ ცრურწმენად მიიჩნევს. ამასთან ერთად, იგი მაგიური სამკურნალო და პრევენციული საშუალებების და რიტუალების შესახებაც მოგვითხრობს. ერთ-ერთი ასეთი თავშემოვლის რიტუალია. დაავადების მიზეზის დადგენის შემდეგ მღვდელი, ლამბერტის გადმოცემით, უკვე „მკურნალობის“, ცოდვის გამოსყიდვის საშუალებას აუწყებდა ავადმყოფს: „ნუ შეგეშინდებაო, რადგან წმინდანს უნდა მიიღოს ან ძროხა, ან ხბო, ან ცხვარიო, და თუ შესწირავ ერთ ამათგანს კეთილის გულისით, იქნება გადარჩე სიკვდილისგანო, ამ განაჩენს ისე მტიცედ ერწმუნებიან, თითქოს ზეციდან მოვლენილი იყოსო. მოიყვანენ მაშინვე რომელიმე პირუტყვს ავადმყოფის წინაშე და სამჯერ

შემოატარებენ მისი ლოგინის გარშემო. ამ დროს დამსწრენი ხმამალა სთხოვენ წმინდანს, რათა შეიბრალოს ავადმყოფი და არ მოჰკლას იგი, მიიღოს მსხვერპლი, რომელსაც იგი უძღვნის თავის ცოდვათა მოსანანიებლად“ (ლამბერტი 1991, 118).

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში თავშემოვლები ტრადიცია ფართოდ იყო გავრცელებული. თავშემოვლებული საქაონელი სალოცავისთვის შენირულად ითვლებოდა. დასტურდება სხვადასხვა სახის შესანიერი: ხარი ძროხა, ცხვარი, მამალი და სხვ. თავშემოვლის რიტუალები სამეგრელოში დადასტურებული აქვს თ. სახოკიას, ს. მაკალათიას და სხვებს.

ეს რიტუალები მეტწილად რელიგიურ დღესასწაულებზე ტარდებოდა, იცოდნენ დაკლული ფრინველის თავშემოვლებაც. მაგ., საშობაოდ ადრე დილით მამაკაცი მამალს დაკლავდა. „ამ მამალს ოჯახი სწევრ მამაკაცებს თავს შემოავლებდნენ, შემდეგ მოხარშავდნენ, ძვლებს ცეცხლში ჩაყრიდნენ სიტყვებით: ასე დაინვას ჩვენი ოჯახის მავნე ავადმყოფობა, ასე დაინვას, როგორც ეს დაინვაო“ (აბაკელია 1992, 22).

ქართლსა და კახეთში დადასტურდა თავშემოვლის ძველი ტრადიცია. ნითელათი დაავადებული ბავშვის დედა ან ბებია მკერდს გაიშიშვლებდა - ძუძუებს მიწაზე გაათრევდა და ფორთხვით სამჯერ შემოუვლიდა ავადმყოფის საწოლს სიტყვებით: „გვაპატიე, ჩვენი უდევრობა გვაპატიეო“. რიტუალის დროს დედამიწას შემდეგნაირადაც მიმართავდნენ: დედაო მიწავ, შენი დედა ვიქნები, ოღონდ გვაპატიე, ოღონდ შვილი კარგად მიმყოფეო (მინდაძე 2003, 123-124). ამ რიტუალში დედა, სიმბოლურად, თავად ეწირება დედამიწის ღვთაებას შვილის სანაცვლოდ, ხოლო ლამბერტის აღწერილ რიტუალში ადამიანს უკვე ცხოველი ენაცვლება.

რიტუალის მიზანი ავადმყოფის ნაცვლად სხვა შესანიშნავის შეწირვა და მსხვერპლშენირვით ღვთაების გულის მოლბობა, მისი წყრომის თავიდან აცილება იყო.

საქართველოში ეს ფართოდ გავრცელებული ტრადიცია სამეცნიერო ლიტერატურაში შემდეგნაირად არის ახსნილი - „ირკვევა, რომ ძველ საქართველოში არსებობდა წესი ნაცვალობი-

სა, როცა დედა ან სხვა ახლობელი, სხვადასხვა რიტუალის საშუალებით, ავადმყოფ შვილს (ძირითადად) ან სხვა ახლობელს უნდა „ჩანაცვლებოდა“, წასულიყო საიქიოში, ოღონდ საყვარელი არსება გადაერჩინა“ (სურგულაძე 2003, 169).

ამ რიტუალის მნიშვნელობის საფუძველზე ახსნა, ირაკლი სურგულაძემ ისეთი გამოთქმები, როგორცაა როგორცაა „შემოგველე“, „გენაცვალე“... „ამ რიტუალთა მეშვეობით ირკვევა, რომ ქართულში ფართოდ გავრცელებული გამოთქმა „შემოგველე“ პარალელურ აზრობრივ და ქმედებით კომპლექსს გულისხმობს, ოღონდ შემდეგი განსხვავებით, თუ პირველ შემთხვევაში საქმე ეხება ერთი ობიექტის უშუალო ჩანაცვლებას მეორეთი სიკვდილთან დაკავშირებულ წარმოდგენებში, მეორე თავის ან საერთოდ მის გარშემო შემობრუნებით, ჭირის მოხდას და შემოვლებულისათვის გადაცემას“ (სურგულაძე 2003, 169-170).

დაავადების გამომწვევ მიზეზად სამეგრელოში, ლამბერტის მიხედვით, ავი თვალი, წყველა და ჯადოც მიაჩნდათ და მათი ზემოქმედების თავიდან ასაცილებლად სხვადასხვა საშუალებას მიმართავდნენ „მეგრელებს არამც თუ ეშინიათ სიტყვებით და ხმამაღლად დანყველისა, არამედ დარწმუნებულები არიან, რომ ხშირად თვით ჰაერი მონამლულია რალაც ჯადოთი ან ავი თვალით, და ასეთი ჰაერისაც მეტად ეშინიათ, თავი რომ დაიცვან მისგან, ხმარობენ სხვადასხვა საშუალებას, უმთავრეს საშუალებად მიაჩნიათ მეთევზის ბადე, რომელსაც შემოახვევენ ავადმყოფის ლოგინს და ყმანვილების აკვანს. ეს ბადე, ამათის აზრით, იპატიებს კაცს მოჯადოებული ჰაერისა და ავი თვალისაგან, რომელიც, მათის აზრით, მეტად ჰვნებს ავადმყოფსაო. გარდა ამისა ეშმაკის გასაფრთხობად, ავადმყოფის სასთუმალქვეშ დებენ ამოლებულ ხმალს, აგრეთვე შუბს და სხვა იარაღს. მე მინახავს ერთი იქაური დიდებული კაცი, რომელსაც მუდამ წინ მიუძღოდა ბიჭი. ამ ბიჭს ხელში ეჭირა ჯოხი. რომელზედაც ეკიდა ვერცხლის რამდენიმე პატარა ხატი სხვადასხვა წმინდანებისა. დიდებული ფიქრობდა, რომ ამ საშუალებით ჩემ წინ ჰაერი გაინმინდება და მე ვერას მავნებსო“ (ლამბერტი 1991, 138). აქვე აღვნიშნავ, რომ ეს უკანასკნელი ჯოხით, რომელზედაც წმინდანების ხატი ეკიდა, ჰაერის, მავნე ძალებისა-

გან განმნდის ფაქტი ჩვენ მიერ მოძიებული ეთნოგრაფიული მასალით საქართველოს მოსახლეობის მოსახლეობის ტრადიციულ ყოფაში ჯერ-ჯერობით ვერ დავადასტურეთ, თუმცა მსგავსი წესი აღწერილი აქვს დონ ჯუდიჩე მილანელს: „ფეხზე მოსიარულე ავადმყოფს (ეს მე ვნახე) მთავრის ქალიშვილს რომ ვასეირნებდი, ერთი წინ სახარებით ხელში მიუძღვებოდა, მეორე კი მისდევდა ხმალამონვდილი, რომ ავი სულეებისგან დაეცვა“ (მილანელი 1974, 48). ორივე ეს წესი ჰაერში არსებულ ავსულთა არსებობის რწმენისა (დეტალურად იხ. მინდაძე 2013, 72-75) და რელიგიური სინკრეტიზმის ნათელი მაგალითია.

პრევენციულ მაგიურ საშუალებათა შორის ლამბერტი „სათევზაო ბადესაც“ ახსენებს. ბადის, როგორც მშობიარე ქალის დამცველ საშუალების შესახებ სულხან-საბა ორბელიანი გვაუწყებს: „იქ მან ბადეთა აბრეშუმთაგან კარავთა ოქრომოპეტელებულთა, ქალთა სამშობიეროდ“ (ორბელიანი 1991). ბადის ამავე ფუნქციის შესახებ, აღნიშნულია ვახტანგ ბატონიშვილის ნაშრომში: „რაჟამს... იშვას ყრმა წარვიდის მახარობელი მათთა ნათესავთა და მეგობართა თანა და სამშობლოს ქალისასა დღეს მესამესა ჟამსა ბინდისასა შეანვენენ ქალს ტახტსაზე და დიდად ტურფითა საგებლითა და გარააგდებენ ბადებრ მშვენვირად მოქსოვილსა ბალდახინად“... (ბატონიშვილი 1914, 18).

დონ ქრისტეფორო დე კასტელის ცნობით, ბადეს აფარებდნენ ქალს არამარტო მელოგინეობის, არამედ სხვა ავადმყოფობის დროსაც (კასტელი 1977, 120). პრევენციული მიზნით ბადის გამოყენება ეთნოლოგების მიერ შემდეგნაირადაა ახსნილი: „სამრგვალე ანუ წრე თავისთავად აღიქმებოდა, როგორც ისეთი ძალა, ან საზღვარი, რომლის შიგნით ავი სული ვერ შეაღწევდა, რადგან სათევზაო ბადის დანიშნულება დამჭერია და ამავე დროს მრგვალი, წრიულად ნაქსოვი, ალბათ ამანაც განაპირობა სხვა ბადეებისაგან განსხვავებით, მისი ავი თვალის საწინააღმდეგოდ გამოყენება“ (მირიანაშვილი 1987, 232). ამგვარად. აქ ბადის გამოყენება არამხოლოდ მსგავსების მაგიის პრინციპით ხდებოდა, არამედ გარკვეული მნიშვნელობა წრესაც ენიჭებოდა. წრის, ამ უძველესი ასტრალური სიმბოლოს შემომსახვერელი და დამცავი

დანიშნულება ცნობილია (იხ. სურგულაძე 1993: 103). სწორედ ამ მიზნით ავლებდნენ ხნულის წრეს ეპიდემიის კერას, ხანჯლით შემოხაზავდნენ წრეს ეპილეფსიით დაავადებულს შეტევის დროს, მრგვალად შემოავლებდნენ ხაზს კანის დაზიანებულ არეს და სხვ.

ლამბერტი მეტად საინტერესო ცნობას გვანვდის ციებით დაავადებული ავადმყოფის მკურნალობის ერთი უძველესი ნესის შესახებ: „სასაცილო საშუალებას ხმარობენ აგრეთვე იმ ავადმყოფთა მიმართ, რომელთაც სამდღეული ან ოთხდღეული ციება სჭირთ. ეს საშუალება მეგრელებმა ალბათ მათი მეზობელი აფხაზებისგან ისწავლეს: როგორც კი ციება გამოაჩნდება ავადმყოფს და იგი დაიწყებს ციებისგან კანკალს, წაიყვანებენ, სადაც უფრო ცივი მდინარე ეგულვებათ, გააშიშვლებენ და ყელამდე წყალში ჩასვამენ. ორ კაცს ძალით უჭირავს აგრე კაი ხანს და მერე მკვდარ-ცოცხალს ამოიყვანებენ და ლოგინში დაანვენენ. ამტკიცებენ, რომ ამის შემდეგ ავადმყოფი უკეთ გრძნობს თავსო“ [ლამბერტი, 1991,95-96]. ციებასთან დაკავშირებულ ამ უძველეს და ფართოდ გავრცელებულ ნესს ავადმყოფის სხეულში ჩაბუდეული სულის დაფრთხობის გააზრება ედო საფუძვლად.

დაბოლოს, არქანჯელო ლამბერტი მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის ხალხური მედიცინის ერთი სპეციფიკის შესახებ. ლამბერტის მიხედვით, „სამეგრელოში არიან ქალები, რომლებიც სიამოვნებით ეტანებიან ავადმყოფთა მოვლას. როგორც კი ვინმე გახდება ავად, რომელიმე ამ ქალთაგანი მაშინვე მივა და დაუწყებს მოვლას, საჭმლის წესრიგს დაუნიშნავს და გაუკეთებს რამდენიმე წამალს, წამლებს როგორც დასალევად, ისე გარედ დასადებლად. ბლომად ხმარობენ ბალახებს“ (ლამბერტი 1991, 91). ამ შემთხვევაში ქალების მიერ მცენარებით მკურნალობის შესახებ არის ლაპარაკი. სამკურნალო საქმიანობის სქესობრივი ნიშნით დანაწილება ხალხური მედიცინისთვის დამახასიათებელი, უძველესი და ფართოდ გავრცელებული ტრადიციაა. ამ ტრადიციის შესახებ ცნობები როგორც ქართულ, ისე ბერძნულ მითოლოგიაში გვხვდება. კერძოდ, ამირანის მითის პერსონაჟი - ყამარი და არგონავტების მითის მთავარი პერსონაჟი - კოლხი მედეა სამკურნალო მცენარეთა საიდუმლოებას ფლობდნენ და

ნატუროპათიურ პრაქტიკას ენეოდნენ.

იოანე ბატონიშვილის ცნობით: „მკურნალნი უფრორე იყვნენ მდედრთ ნათესავნი და აქიმობდნენ ბალახებითა და ხის ნაყოფებითა“ (ქართული 1984, 563).

არქანჯელო ლამბერტი მეტად მნიშვნელოვან ცნობებს გვანვდის ქართული ტრადიციული მედიცინის შესახებ. მაგრამ გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება. მიუხედავად იმისა, რომ თეატინელი მისიონერები ნამდვილად კეთილ საქმეებს აკეთებდნენ საქართველოში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მათი წვლილის შესახებ ქართული მედიცინის განვითარების საქმეში, მათ არაერთი ქართველი აზიარეს ევროპულ სამედიცინო ცოდნას. მაგრამ სრულიად აშკარაა რომ ლამბერტი და არა მარტო ის, იგივე შეიძლება ითქვას დონ ჯუდიჩე მილანელზე, ზედაპირულად აფასებდნენ ქართულ ტრადიციულ სამედიცინო კულტურას. მათ ნაწერებში აშკარად იგრძნობა გარკვეული ტენდენციურობა, ქართული ტრადიციული მედიცინის არაეფექტურობის ხაზგასმა. ეს მაშინ, როდესაც თავად არქანჯელო ლამბერტი მისიონერთა მკურნალობის შესახებ შემდეგს წერს: „ჩვენს მიერ მონათლულთაგან, ახლა ბევრი ზეცაშია, მაგრამ არა უცებ ნათლობის შემდეგ [გარდაიცვალნენ], არამედ რამდენიმე თვის შემდეგ (პატარა ბავშვებს ნათლობისას, წამლის სახით წყალს ვაძლევეთ. ავადმყოფებს გამოკეთება ეტყობათ, მაგრამ გარკვეული ხნის შემდეგ სხვა მიზეზით კვდებიან“ (ლამბერტი 2015, 69) დონ ჯუდიჩე მილანელი კი აღნიშნავს მისიონერთა „თვალთმაქცობის“ შესახებ, როდესაც ნაკურთხ წყალს ჭიის წამლად ასალებდნენ - „როცა დავინახავდით, რომელიმე გოგოს ან ბიჭს, წმინდა ნათლობისათვის შესაფერისად, ისე ვაჩვენებდით თავს, რომ გვინდა მათ მივცეთ ჭიის წამალი (საქმე იმაშია, რომ ხმა დავარხიეთ: წმინდა ნათლობისათვის წყალი, რომელსაც კალის ავზაკში ვინახავთ, არის წამალი, რომელიც ჭიებს კლავს), ვასმევთ წყალს, ხოლო შემდეგ შეუმჩნევლად ვამბობთ ფორმულას, მოვბანთ შუბლს და ვნათლავთ; ამგვარად, როგორც უკვე ვთქვით, 300-მდე მოვნათლეთ (მილანელი 2014, 38-39). თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ასეთ თვალთმაქცობას შედეგი ცუდი არ ჰქონია. მილანელის ცნობით: „როგორც ჩანს

უფალმა კარგად მიიღო ჩვენი ნმინდა თვალთმაქცობა, რადგან ბევრი ავადმყოფი არა მხოლოდ სულიერად, არამედ ფიზიკურადაც გამოჯანსაღდა“ (მილანელი 2014, 38-39).

ეს ექსკურსი იმიტომ დაგვჭირდა, რომ მისიონერთა მეტად მნიშვნელოვანი და სინტერესო ცნობების განხილვისა და ანალიზის დროს გავითვალწინოთ, მათი რამდენადმე ტენდენციური ხასიათიც.

დამონმებული ლიტერატურა:

აბაკელია 1992 - აბაკელია ნ., ალავერდაშვილი ქ., ლამბაშიძე ნ., ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი, თბ., 1992

ბატონიშვილი 1914 - ბატონიშვილი ვ. ისტორიები ალწერა ვახტანგის მიერ. ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ. 1914

ლამბერტი 2015 - დონ არქანჯელო ლამბერტი, რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე), იტალიური ტექსტი თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილიმა და ზურაბ გამეზარდაშვილიმა. თბ., 2015

ლამბერტი 1991 - დონ არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა, თბ.1991

ლამბერტი 1977 - დონ ქრისტეფორე დე კასტელი, ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ, თბ., 1977

მილანელი 2014 - დონ ჯუდიჩე მილანელი, რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე), იტალიური ტექსტი თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილიმა და ზურაბ გამეზარდაშვილიმა. თბ., 2014

მილანელი 1974 - დონ ჯუზეპე ჯუდიჩე მილანელი, წერილები საქართველოზე XVII საუკუნე, იტალიური ტექსტი თარგმნა, ნინსიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ, თბ., 1974

თამარაშვილი 1902 - თამარაშვილი მ., ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილი საბუთების შემოტანითა და განმარტებით XIII - საუკუნიდან ვიდრე XIX საუკუნემდე, ტფ. 1902

მამათა სწავლანი 1955 - მამათა სწავლანი X და XII საუკუნეთა

ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ი. აბულაძემ, თბ., 1955

მინდაძე 2013 - მინდაძე ნ. ქართველი ხალხის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა, თბ., 2013

მირიანაშვილი 1987 - მირიანაშვილი ქ. სათევზაო ბაღების რელიგიური მნიშვნელობა, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის XIII, თბ., 1987

ონიანი - ონიანი არს. მითოლოგიისათვის (ხელნაწერი) თსუ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის არქივი.

ორბელიანი 1991 - ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, თბ., 1991

პაპაშვილი 1995 - პაპაშვილი მ. საქართველო რომის ურთიერთობა VI-XX სს. თბ., 1995

სურგულაძე 2003 - სურგულაძე ირ., მითოსი, კულტი, რიტუალი, თბ., 2003

ქანანელი 1940 - ქანანელი, უსნორო, კარაბადინი, 1940

ქართული პროზა 1984 - ქართული პროზა, ტ. II, თბ., 1984

ქსდ 1963 - ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963

ხახუტაშვილი 1955 - ხახუტაშვილი დ., ქობულეთის ქვეყანა I, თბ., 1955

Nino Mindadze

EUROPEAN MISSIONARIES ON THE TRADITIONAL MEDICAL CULTURE

(Archangelo Lamberti)

The missionaries activities increased in 17th century Georgia. The aim of the European missionaries was to spread and popularize the Catholicism. To achieve this aim, they were practicing the healing practices and describing the local ones. Archangelo Lamberti has

collected important data on the Georgian traditional medicine: perceptions of the natives regarding the essence of illness, the remedies and practices. But it must be taken into consideration that the Theatines and Lamberti among them were not taking seriously the local traditional methods of healing. Their descriptions were tendentious for they wanted to demonstrate their own skills and knowledge to attract the attention of the local population.